

УДК: 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.2>

КАРАЛЬНО-ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Болдижар С.М.,

кандидат юридичних наук

*доцент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету*

Болдижар С.М. Карально-пенітенціарна система Закарпатської України.

Проведено дослідження процесу нормативно-правового регулювання діяльності карально-пенітенціарної системи на території Закарпаття у 1944-1946 роках.

Після визволення у жовтні 1944 року території Закарпаття перед місцевими органами влади стала необхідність вирішення ряду питань, зокрема формування системи покарань та здійснення пенітенціарної діяльності. Процеси карально-пенітенціарного характеру відбувались як поступовий процес трансформації, внаслідок якого чехословацькі демократичні традиції поступово переймали ознаки радянської адміністративно-тоталітарної системи.

Реалізація вищевказаних завдань почалась з проголошення повної амністії громадянам Закарпатської України за злочини, як були вчинені до моменту визволення Закарпаття. Одночасно розпочинається робота по створенню виправних закладів. За відповідною Постановою Народної Ради Закарпатської України утворювався трудовий табір для відбуття покарання особами засудженими до позбавлення волі.

В окремих випадках, як вид покарання, могла застосовуватись смертна кара. Однак, такі судові рішення виконувались тільки після затвердження Народною Радою, яка могла замінити їх позбавленням волі.

Разом з тим, керівники Закарпаття вважали своїм основним завданням перевиховання правопорушників. Тому основним видом покарання правопорушників вважались примусові (виправні) роботи. Для їх організації, встановлювалась посада референтів з примусових робіт.

Одночасно, могли застосовуватись заходи умовно-дострокове звільнення, помилування засуджених, а в тих випадках, коли віддання до суду були недоцільними призначався грошовий штраф. Все це свідчило про значну соціальну спрямованість державної політики у Закарпатті в період 1944-1946 роках.

Ключові слова: Закарпатська Україна, законодавство, пенітенціарна система.

Boldyzhhar S. The punitive-penitentiary system of Transcarpathian Ukraine.

A study of the process of normative-legal regulation of the activity of the punitive-penitentiary system in the territory of Transcarpathia in 1944-1946 was carried out.

After the liberation of the territory of Transcarpathia in October 1944 local authorities faced the need to address a number of issues, including the formation of a system of punishments and the implementation of penitentiary activities. The processes of punitive-penitentiary nature took place as a gradual process of transformation, as a result of which Czechoslovak democratic traditions gradually adopted the features of the Soviet administrative-totalitarian system.

The implementation of the above tasks began with the proclamation of a full amnesty to citizens of Transcarpathian Ukraine for crimes committed before the liberation of Transcarpathia. At the same time, work on the creation of correctional institutions begins. According to the relevant Resolution of the People's Council of Transcarpathian Ukraine, a labor camp was established to serve sentences by persons sentenced to imprisonment.

In some cases, as a form of punishment, the death penalty could be applied. However, such court decisions were executed only after approval by the People's Council, which could replace them with imprisonment.

At the same time, the leaders of Transcarpathia considered the re-education of offenders to be their main task. Therefore, forced (corrective) labor was considered the main type of punishment for offenders. For its organization, the position of referents for forced labor was established.

At the same time, parole measures, pardon of convicts could be applied, and in cases where trials were inappropriate, a monetary fine was imposed. All this testified to the significant social orientation of state policy in Transcarpathia in the period 1944-1946.

Key words: Transcarpathian Ukraine, legislation, penitentiary system.

Постановка питання. Після визволення у жовтні 1944 року території Закарпаття від німецько-угорських окупаційних військ в регіоні на короткий період було встановлено систему управлінського двовладдя. Формально, у Підкарпатській Русі, як частини Чехословацької республіки, почалось відновлення Празької системи державного управління. Однак, фактично, владні повноваження взяли на себе народні комітети на чолі яких стояла Народна Рада Закарпатської України, що проголосила утворення Закарпатської України і взяла курс на возз'єднання з Радянською Україною. Діяльність народних комітетів активно підтримувалась радянськими військами, які знаходились в краї, зосереджували у своїх руках реальну владу і перешкоджали діяльності чехословацьких управлінців.

В умовах переходу до мирного життя перед Народною Радою Закарпатської України постала необхідність вирішення цілого ряду питань спрямованих на нормалізацію цивільного життя. Серед таких проблем, в умовах останнього етапу Другої світової війни, було і питання формування правоохоронної системи, зокрема системи застосування покарань та пенітенціарної діяльності органів, які після визволення діяли на цій території. І якщо створення таких органів як міліція, прокуратура, суд із самого початку знаходилось під впливом і контролем радянських військових та цивільних урядовців, то процеси карально-пенітенціарного характеру відбувались як поступовий процес трансформації, внаслідок якого чехословацькі демократичні традиції поступово переймали ознаки радянської адміністративно-каральної системи. Поєднання демократичних традицій для яких виправлення і ресоціалізація засудженої особи є основною метою покарання, з радянськими нормами практикуючими завдання фізичних страждань засудженим та приниження їх людської гідності зумовлювало певну неоднозначність і суперечливість нормативно-правових актів, прийнятих Народною Радою у цей історичний період.

Аналіз наукових джерел. Вищевказані наукові проблеми не досліджувались науковцями і згадувались в окремих дослідженнях тільки епізодично, в рамках загального вивчення державно-правової історії Закарпаття періоду 1944-1946 років. Тому **завданням** даної статті є предметний аналіз процесу переорієнтування відносно соціально спрямованої демократичної Чехословацької карально-пенітенціарної системи в радянську державно-правову тоталітарну структуру.

Виклад матеріалу дослідження. Реалізація даного напрямку державної політики почалась з проголошення Народною Радою Закарпатської України повної амністії всім громадянам Закарпатської України за всі кримінальні злочини, як були вчинені до моменту визволення Закарпаття, а їх судимість погашалась. Також закривались всі справи, які знаходились у провадженні слідчих органів і в судах. Виняток становили особи, що вчинили злочини проти Закарпатської України, Червоної Армії та Радянського Союзу в інтересах фашистського режиму [1, с. 28].

Цим самим, органи влади на Закарпатті дали можливість засудженим громадянам краю стати на шлях виправлення. Одночасно розпочинається робота по створенню системи виправних заходів нового державного утворення.

В першу чергу це стосувалось нормативного врегулювання функціонування пенітенціарної системи через яку відбувається покарання та перевиховання осіб засуджених судом за вчинення кримінальних злочинів. Характеристики цієї системи завжди характеризують ставлення кожної окремої країни до гуманістичних ідеалів людського суспільства, дають уяву про основні державницькі засади того чи іншого режиму і визначають цінність людського життя в конкретній державі.

Вперше про пенітенціарну систему Закарпатської України було згадано в Постанові Народної Ради Закарпатської України “Про переданий місьць ув’язнення (тюрем) до відання органів державної безпеки” [2, с. 19].

За цією постановою всі місця ув’язнення (тюрми), які раніше відносились до відання судових і прокурорських органів, разом з майном і обслуговуючим апаратом (персоналом) передавались до відання органів державної безпеки. При цьому за органами прокуратури Закарпатської України зберігалось право вести нагляд за законністю і порядком в місцях ув’язнення. Звичайно, така норма мала на меті поступово пристосовувати законодавство Закарпатської України до радянської системи, а в умовах, коли радянські органи державної безпеки мали безроздільне право контролювати всі сфери суспільного життя, контроль з боку прокуратури носив суто формальний характер. Тим більше безвладними були і можливості Уповноваженого Народної Ради у справах юстиції С.В. Борецького і

Уповноваженого внутрішніх справ І.М. Ваша на яких згідно з вищевказаною Постановою покладалось завдання контролю за її реалізацією.

По суті, дана Постанова, за аналогією з радянською каральною системою надавала абсолютне право радянським військовим та цивільним органам державної безпеки контролювати життя закарпатців та вести боротьбу з інакодумством і “ворогами народу”.

Продовженням процесу формування пенітенціарної системи стала Постанова Народної Ради Закарпатської України “Про організацію поправно-трудоустанов” від 17 березня 1945 року [3, с. 77-78]. Цей документ засвідчив певне демократичне розуміння мети юридичного покарання членами Народної Ради Закарпатської України, державницькі погляди яких формувались в умовах довоєнної Чехословацької демократії. Саме згідно з положеннями даної Постанови можна констатувати, що керівники тодішнього Закарпаття вважали своїм основним завданням перевиховання правопорушників, а не їх приниження або знищення. Так, основним видом покарання правопорушників члени Народної Ради вважали примусові (виправні) роботи. Для їх організації, при Окружних і Міських відділах міліції встановлювалась посада референтів з примусових робіт, під наглядом і за вказівками яких повинні відбувати покарання всі ті особи, які були засуджені до примусової праці. Ці особи могли використовуватись на суспільно корисних роботах в залежності від їх професійного фаху з відрахуванням 25 відсотків заробітку на користь держави.

При цьому референти з примусових робіт при використанні засуджених до праці повинні були виходити з інтересів держави та завдання перевиховання правопорушників. Це ще раз підтверджує, що навіть у ставленні до правопорушників місцеві закарпатці виходили, в першу чергу, з гуманістичних ідеалів нормального людського суспільства, за що пізніше частина з них була репресована.

В окремих випадках за клопотанням установ та організацій референт з примусових робіт міг залишати засуджених відбувати міру покарання за місцем їх попередньої праці або, в разі відсутності об'єктів для відбуття покарання, направляти їх на роботу до інших округів.

Для відбуття заходів покарання особами, які засуджувались судовими органами Закарпатської України до позбавлення волі на різні терміни, під безпосереднім наглядом Уповноваженого Народної Ради у внутрішніх справах утворювався трудовий табір. Його місце розташування визначав Уповноважений Народної Ради і на підставі його вказівок окружні та місцеві відділи міліції, всіх засуджених до позбавлення волі відправляли в розпорядження начальника виправно-трудоустанов для відбування міри покарання.

Начальника виправно-трудоустанов, затверджувала на посаді Народна Рада за пропозицією Уповноваженого внутрішніх справ, а інших працівників згідно штату – Народна Рада за поданням керівника виправно-трудоустанови.

В межах своїх повноважень керівник виправного табору повинен був забезпечити організацію виконання в'язнями виробничих процесів в тих галузях народного господарства де це буде потрібно. Крім того, з метою підвищення ефективності результатів праці засуджених, за погодженням з Уповноваженим Народної Ради у внутрішніх справах, йому дозволялось утворювати філії виправно-трудоустанов в різних місцевостях Закарпатської України, організувати майстерні (чоботарські, швейні, бляхарські) для працевлаштування засуджених і, де молодь могла б здобувати професійні навички та кваліфікацію. Дана норма, в черговий раз підтверджує той факт, що керівники Закарпатської України на перше місце ставили завдання саме реабілітацію в'язнів та повернення їх до нормального суспільного життя.

Функціонування виправно-трудоустанов закладів будувалось на засадах господарського розрахунку, з тим щоб заробітна плата за роботу виконувану в'язнями і за виготовлену ними продукцію поступала на рахунки виправного закладу і використовувалась на харчування та придбання одягу для в'язнів, на культурно-виховну роботу, а також утримання адміністративного апарату. Крім того, цікавим є положення Постанови за яким, з метою прискорення процесу перевиховання та заохочення засуджених до праці, начальник табору за погодженням з Уповноваженим Народної Ради у внутрішніх справах встановлював норми виробітку і за їх перевиконання нараховував години та дні засудженим особам, в рахунок строку позбавлення волі [3, с. 78].

Найважчим видом покарання на території Закарпатської України визначалась смертна кара. Рішення про смертну кару могли прийматись Спеціальним Судом Закарпатської України до компетенції розгляду якого відносились кримінальні справи політичного характеру, а в окремих випадках – Народний Суд Закарпатської України у кримінальних справах. Однак і тут, встановлювались певні обмеження спрямовані на недопущення судових та процесуальних помилок при застосуванні такого важкого виду покарання. Зокрема, вироки про розстріл могли бути виконані тільки після їх затвердження На-

родною Радою. Коли Народна Рада не затвердить вироку про розстріл, вона могла замінити розстріл позбавленням волі терміном до 10 років [4, с. 12]. Таким чином забезпечувався додатковий контроль за законністю вироку.

Законодавство Закарпатської України передбачало і таку процесуальну дію як умовно-дострокове звільнення. Зокрема, кожний із засуджених до примусової праці або позбавлення волі, після відбуття однієї третьої призначеного терміну покарання, якщо він поведінкою і ставленням до праці доведе своє виправлення, міг бути звільнений умовно-достроково від відбуття строку, що залишився. Розгляд заяв про умовно-дострокове звільнення розглядався комісією по достроковому звільненню ув'язнених, які утворювались в кожному окрузі у складі начальника районного відділу міліції, народного судді і прокурора. Секретарем комісії був референт міліції з примусової праці, а при виправно-трудоному таборі цю процедуру контролював один з працівників табору за призначенням начальника табору.

Крім того, Народна Рада Закарпатської України мала право помилувати та звільнити будь-якого засудженого як Народним Судом так і Вищим Народним Судом [5, с. 5].

Паралельно з формуванням пенітенціарної системи починається розробка і прийняття нормативно-правових актів щодо виконання судових рішень у цивільних справах, а також заходів адміністративного впливу у тих випадках коли віддання до суду і застосування заходів судової репресії є недоцільним.

Зокрема, виконання судових рішень здійснювалось судовими виконавцями на підставі виконавчих листів, які видавались судом після вступу у законну силу судових рішень та ухвал. Такому виконанню підлягали:

- рішення що їх виносять суди в цивільних справах, ухвали про забезпечення позовів, ухвали про накладання штрафів і судові накази, що видаються в цивільних справах;
- виконавчі написи, виданні нотаріальними органами відповідно до правил нотаріального провадження;
- постанови слідчих і суддів у кримінальних справах, про забезпечення цивільних позовів, про вжиття заходів забезпечення проти приховування майна обвинуваченого, про стягнення з майна засудженого штрафу, або судових витрат, а При цьому, основними формами виконавчої діяльності були:
  - Звернення стягнення на рухоме майно.
  - Продаж майна, описаного по судовому стягненню.
  - Звернення стягнення на заробітну плату робітників і службовців.
  - Звернення стягнення на гроші і майно боржника, які знаходяться у третіх осіб, а так само на гроші, що належать боржникові від третіх осіб.
  - Звернення стягнення (переведення екзекуції) на пожитки з нерухомості [6, с. 12].

Одночасно, з метою виховання громадян в дусі демократичного співжиття, поваги до громадсько-суспільного ладу, в тих випадках, коли віддання до суду і застосування заходів судової репресії було недоцільним начальникам окружних та міських відділів міліції надавалось право застосовувати в адміністративному порядку штраф до 1000 пенге.

Перелік проступків за які застосовуються заходи адміністративного покарання встановлювались спільно Уповноваженим Народної Ради Закарпатської України у внутрішніх справах та Уповноваженим юстиції. Накладення покарання відбувалось згідно постанови виданої начальником окружного або міського відділу міліції. І тільки у випадку відмови особи сплачувати штраф постановою передавалась до суду для розгляду [7, с. 77].

Висновки. Таким чином, розвиток системи юридичної відповідальності та заходів пенітенціарного характеру на Закарпатті у 1944-1946 роках відбувався шляхом прийняття ряду нормативно-правових актів і став важливою ланкою у поступовому переформатуванні демократичних засад європейського правосуддя у напрямку створення тоталітарної правоохоронної системи. При цьому, структура та функції системи покарань та пенітенціарних заходів поступово набирали класичної радянської форми спрямованої на боротьбу з інакодумством і поряд з іншими правоохоронними заходами відіграли важливу роль у підготовці процесу входження регіону до складу Радянського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Декрет № 42 “Про амністію” від 9 лютого 1945 р. Вісник НРЗУ. 1945 № 3. С. 28.
2. Постанова НРЗУ “Про переданий місьць ув'язнення (тюрем) до відання органів державної безпеки” від 22 січня 1945 р. Вісник НРЗУ. 1945 № 2. С. 19.

3. Постанова НРЗУ “Про організацію поправно-трудоустанов” від 17 березня 1945 р. Вісник НРЗУ. 1945 № 6. С. 77-78.
4. Постанова НРЗУ “Про організацію і порядок діяльності Спеціального Суду Закарпатської України” від 18 грудня 1944 р. Вісник НРЗУ. 1945 № 2. С. 11-12.
5. Декрет № 33 “Про організацію судових органів Закарпатської України” від 12 січня 1945 р. Вісник НРЗУ. 1945 № 1. С. 4-5.
6. Постанова НРЗУ “Про порядок виконання судових рішень і ухвал” від 22 лютого 1945 р. Вісник НРЗУ. 1945 № 4. С. 39–44.
7. Постанова НРЗУ “Про надання органам Народної міліції права застосовувати заходи адміністративного впливу за проступки і правопорушення” від 17 березня 1945 р. Вісник НРЗУ. 1945. № 6. С. 77.